

Aleksandra Szczesiul

SP Nr 9 i 13 w Olsztynie

<https://doi.org/10.26881/ndps.2025.54.14>

Biografie świętych i błogosławionych kościoła rzymskokatolickiego – osób z niepełnosprawnościami – jako inspiracje oraz wzorce w przeszłości i w teraźniejszości

Życie społeczne toczy się w różnych przestrzeniach życia codziennego. Jedną z przestrzeni społeczno-kulturowych jest Kościół, w którym były i są obecne osoby z niepełnosprawnościami. Szeroki zakres poruszanego tematu sięga do czasu przeszłego, gdzie uwaga jest skierowana na wątkach życia codziennego wybranych postaci z niepełnosprawnością, którzy kierując się chrześcijańską wiarą swoim postępowaniem byli czytelnym znakiem zmiany społecznej. Analizy jakościowe życiorysów prowadzono w świetle aktualnych obszarów badawczych poszukiwań w pedagogice specjalnej, a w szczególności analiz podmiotowego bycia w świecie osób z niepełnosprawnością. Analiza życiorysów skłania do refleksji nad możliwością zaczerpnięcia z żywotów świętych, wzorów postępowania dla współczesnych pokoleń. Artykuł jest rozszerzeniem badań nad codziennością osób z niepełnosprawnością o przestrzeń Kościoła rzymskokatolickiego.

Słowa kluczowe: życie codzienne, osoby z niepełnosprawnością, święci i błogosławieni, wiara chrześcijańska, podmiotowość i autonomia, przestrzeń Kościoła

Biographies of saints and blessed of the roman catholic church – people with disabilities – as inspirations and role models in the past and present

Social life takes place in various spaces of everyday life. One of the socio-cultural area is the Church, in which people with disabilities have been and are present. The broad scope of the covered topic has its origins in the past, where attention was focused on everyday life threads of chosen characters with disabilities whose behaviour guided by Christian faith was a clear sign of social change. Qualitative analyses of the biographies were conducted in the light of current research areas of inquiry in special pedagogy, particularly analyses of subjectivity in the world of people with disabilities. The analysis of the life stories prompts reflection on the possibility of drawing from the lives of the saints, models of behaviour for contemporary generations. The article extends the research on the everyday life of people with disabilities into the space/area of the Roman Catholic Church.

Key words: everyday life, persons with disabilities, saints and blessed, Christian faith, subjectivity and autonomy, Church area

Wprowadzenie – Kościół jako przestrzeń społeczno-kulturowa w świetle kategorii codzienności

Życie społeczne toczy się w różnych przestrzeniach życia codziennego, takich jak: dom, szkoła, miejsce pracy, boisko, sklepy, kina, teatry i kościół (w rozumieniu budynku). W poszczególnych kontekstach ludzie podejmują konkretne działania i aktywności, a w odniesieniu do kościoła najprostszy skojarzeniem jest modlitwa (Sztompka 2008: 27–28).

Potoczne spojrzenie na kościół w znaczeniu pomieszczenia, które pochodzi z łac. *castellum*, („warowny budynek”) jest zredukowaniem przestrzeni życia społecznego tylko do miejsca. Na użytek przedstawionych badań przyjęto definicję Kościoła charakterystyczną dla dokumentów Soboru Watykańskiego II, który odnowił starożytną samoświadomość wspólnoty świętych (łac. *communio sanctorum*). Istnieje też łac. słowo *ecclesia* wywodzące się z gr. *ekklesia* i oznacza zgromadzenie (Cross 2004: 1220). W obecnym artykule Kościół jest rozumiany jako wspólnota osób (w sensie biblijnym gr. *koinonia*), a więc najpierw jako wspólnota każdego ochrzczonego człowieka z Bogiem Ojcem przez Jezusa Chrystusa w Duchu Świętym, a następnie jako wspólnota między wierzącymi (Rogowski 2007: 340).

W świetle posoborowej koncepcji Kościół jest jedną z przestrzeni społeczno-kulturowych, w której były i są obecne osoby z niepełnosprawnością. Wyjaśnienie w polu doświadczeń w przestrzeni Kościoła osób z niepełnosprawnością dostarcza spojrzenie na Kościół jako przestrzeń fizyczną, społeczną i kulturową. W tym kontekście Kościół możemy definiować w świetle parametrów codzienności: przestrzeń fizyczna, czas, społeczeństwo oraz człowiek rozumiany jako podmiot (Szczesiul 2022: 21).

Kościół jako przestrzeń fizyczna (budynek), łączy się ściśle ze społeczeństwem (wspólnotą wiernych, ludzi ochrzczonych i wierzących, praktykujących wiarę i wyznających jednego Boga). To, co odróżnia Kościół od innych przestrzeni życia codziennego, to obecność w nim Boga – Jezusa Chrystusa pod postacią Eucharystii. Ta rzeczywistość odnosi i podnosi człowieka do spotkania – aktu modlitwy ukierunkowanej na rzeczywistość poza zmysłową, poza emocjonalną, poza intelektualną, poza rozumową, a kierującą się wiarą wypływającą z „głębi przebywania”, którą człowiek posiada w swoim sercu; a raczej Bóg obecny w głębi serca zdobywa i posiada człowieka.

Codziennosc życia Kościoła – wspólnoty wiernych wyznacza rytm niedziel i dni powszednich według kalendarza liturgicznego, opracowanego zgodnie z wydarzeniami związanymi z tajemnicą wcielenia Syna Bożego, rozważaniem życia Jezusa Chrystusa, tajemnicą paschalną i odkupieniem wszystkich ludzi. Dziedzictwo Kościoła wierni pogłębiają poprzez wspomnienia, święta i uroczystości ku czci Świętych Pańskich (Konecki 2014: 160–168).

Religijne doświadczenia wierni przenoszą do codziennego zaangażowania w innych przestrzeniach życia społecznego: rodzina – Domowy Kościół; praca – katecheza w szkołach; modlitwa domowa; życie w każdej czasoprzestrzeni zgodnie z wolą Bożą i inne. Człowiek rozumiany jako podmiot, z całym bogactwem przeżyć, z całą swoją strukturą psychofizyczną oraz „głębią przeobstwową”, jest zdolny do poszukiwania prawdy i wchodzenia w relację z Bogiem, we wspólnocie Kościoła. Podmiotem niniejszych analiz są osoby praktykujące wiarę w sposób dojrzały – święci i błogosławieni Kościoła. Według teologii katolickiej – święty to wyznawca Chrystusa, który osiągnął pełnię osobowej doskonałości, do której został powołany w chwili przyjęcia chrztu, osoba zbawiona (Działoszyński i in. 2009: 1).

Spojrzenie na Kościół jako przestrzeń społeczno-kulturową, w której podkreślono obecność Boga oraz podmiotów – wspólnoty wierzących, w tym osób z niepełnosprawnością, stanowi obiecującą perspektywę zaczerpnięcia z wzorów postępowania świętych i błogosławionych dla współczesnych pokoleń. Daje to możliwość pogłębienia zagadnień codzienności o kolejne mikroświaty.

Koncepcje wyjaśniające bycie i działanie w świecie osób z niepełnosprawnością

Poszukując wartościowej płaszczyzny analitycznej w polu doświadczeń wybranych osób z niepełnosprawnością – świętych i błogosławionych – odwołano się do kilku koncepcji.

Koncepcją obejmującą całościowo przestrzeń bycia i działania człowieka w świecie jest teoria systemów ekologicznych (*ecological systems theory*) U. Bronfenbrennera, określana także jako bioekologiczna teoria systemów (*bio-ecological systems theory*), której koncepcja jest odnoszona do procesów rozwoju człowieka (zob. Zawislak 2011: 13–14). W naszych badaniach umożliwi ona przeprowadzenie analiz zmian, głównie społeczno-kulturowych, jakie zachodzą wokół życia świętych i błogosławionych z niepełnosprawnością, oraz ich małych światów, w których żyli i aktywnie działali (zob. Szczesiul 2022: 49).

Druga to koncepcja stref ekologicznych Dieter’a Baacke, która umożliwia rekonstrukcję świata doświadczeń wybranych świętych i błogosławionych w podłużnym przekroju biografii i w poprzecznym przekroju rozmaitych stref i dziedzin¹. Osoby te, jak każdy człowiek, wchodzą w interakcje z innymi i podejmują

¹ Wśród dziedzin i stref ekologicznych istotnych w świecie człowieka D. Baacke wyróżnił: „ekologiczne centrum” (teren rodziny, dom rodzinny, obszar związków *face-to-face*), „ekologiczną przestrzeń ościenną” (dzielnica, ulica, osiedle, miejscowość, kluby, dyskoteki – strefę czasu wolnego młodzieży), strefę „odcinków ekologicznych” (przedszkole, szkoła, Kościół, inne instytucje) oraz „peryferia ekologiczne” jako strefę kontaktów sporadycznych (wakacje, inne) (por. Oleniacz 2005: 96).

aktywności w każdej strefie, a ich doświadczenia życia codziennego są wielopłaszczyznowe i wielopoziomowe (por. Oleniacz 2005: 96; Szczesiul 2022: 118).

W obu koncepcjach w centrum uwagi badawczej postawiono człowieka z całym bogactwem przeżyć, bagażem doświadczeń i z całą strukturą psychofizyczną człowieka. Ta ostatnia nakreśla w jaki sposób oraz dzięki jakim uzdolnieniom naturalnym i nadprzyrodzonym człowiek dochodzi do nawiązania kontaktu z Bogiem (Blachnicki 2014: 251). Autor schematu osobowości – Henri Caffarel – w strukturze psychofizycznej człowieka wyróżnił cztery sfery: Sfera Z – sfera cielesna, zmysłowa, zbiera informację ze świata zewnętrznego i wewnętrzno-zmysłowego; Sfera U – sfera uczuciowa, obejmuje wszelkie uczucia, np. smutek, radość, zazdrość, niechęć, litość, sympatię, antypatię, miłość, nienawiść itp.; Sfera R – umysłowa, obejmuje: pamięć, wyobraźnię, rozumowanie, wnioskowanie; Sfera G – sfera głębi (dno głębi). W tej głębi rodzi się potrzeba absolutu, nieskończoności i trwa ciągła walka między zrywem ku Bogu a pożądlivością i nieuporządkowaniem sfer: zmysłowej, uczuciowej i rozumowej. Każdy człowiek niezależnie od swojej woli, dąży do Boga, ale może się temu dążeniu przeciwstawić. Specjalne uzdolnienia są dane człowiekowi z łaski Boga, przez dar Ducha Świętego, wysłużony przez Chrystusa, udzielony w chwili chrztu świętego. Bóg uzdrowia głębię człowieka, wynosi ją do godności dziecka Bożego, a głębia staje się wówczas „głębią przeobstwowioną” (Blachnicki 2014: 252). O tę przestrzeń nadprzyrodzoną dopominał się Włodzimierz Pawluczuk, który podkreślał znaczenie „metafizycznej głębi” codzienności (1990: 5). Zauważa on zatrzymanie myśli A. Schütz na poziomie nastawienia naturalnego (sfery Z, U, R, G), z pominięciem intersubiektywności transcendentalnej w ujęciu zbliżonym do Husserlowskiego, zawartego w *Medytacjach kartezjańskich* (Husserl 2009). Intersubiektywność składa się z trzech elementów: świat, kultura (duch obiektywny) i intersubiektywność transcendentalna (ogólna koncepcja E. Husserla). Tę ostatnią Pawluczuk stawia jako najważniejszą, ponieważ właśnie „(...) w toku interakcji dotyczących określonego tematu konstytuuje się «żywy podmiot transcendentalny». Jest on tłem tematu, nadającym sens, który jest sensem podmiotu ludzkiego w ogóle. W tle tym zawiera się cała problematyka egzystencjalna podmiotu, a także cały jego «horyzont wewnętrzny»” (1990: 4).

Ostatni koncept obrazujący strukturę psychofizyczną człowieka, przestrzeń wewnętrzną człowieka ochrzczonego – „głębię przeobstwowioną” – dostarcza wyjaśnień w polu doświadczeń duchowych osób świętych i błogosławionych, ich wzorów i motywów postępowania w życiu codziennym.

Podejście metodologiczne

Celem badań własnych było poszukiwanie podmiotowej sprawczości osób z niepełnosprawnością – świętych i błogosławionych. Jednocześnie istotnym komponentem dla zmiany społecznej uczyniono rozpoznanie źródła podmiotowości badanych. Poszukiwania naukowe prowadzono w strategii jakościowej na podstawie biografii wybranych dziesięciu osób z niepełnosprawnością, które żyły w różnych epokach naszej ery; oraz które uroczystie zostały ogłoszone jako święci i błogosławieni Kościoła katolickiego. Przymiot świętości czyni z biografowanych jednostki szczególne, których historia życia jest na tyle znacząca, że dzięki niej możemy dowiedzieć się czegoś ważnego o człowieku i o świecie w jakim żyli badani (Pilch, Bauman 2001: 300). Zastosowane podejście biograficzne² czyni historię życia człowieka nie tyle przedmiotem badań, co przede wszystkim podmiotem zmiany indywidualnej, a także społecznej (Lalak 2010: 79). Materiałem badawczym były dostępne dokumenty: pisemne, obrazowe, dźwiękowe, elektroniczne informacje, stanowiące źródło wiedzy o życiu osób badanych. Na ich podstawie prowadzono analizy indywidualnych biografii, zachodzących w niej procesów zmian, wpływów na osobę biografowaną, jej wpływ na inne osoby czy środowisko życia oraz wyluskano informacje na temat pedagogicznej roli osoby biografowanej (Skrzyniarz 2018: 278–279).

Zebrane dane uporządkowano zgodnie z metodyką i z faktami, takimi jak: czas i miejsce życia, kontekst społeczny, wykształcenie, niepełnosprawność. Analizy jakościowe życiorysów prowadzono w świetle aktualnych obszarów badawczych w pedagogice specjalnej, a w szczególności podmiotowego bycia w świecie osób z niepełnosprawnością. Interpretacji wyników dokonano w kontekście możliwej społecznej zmiany myślenia o osobach z niepełnosprawnością oraz w odniesieniu do wzorów wychowania młodych ludzi dziś, co wyraźnie wybrzmiewa w przesłaniu dla współczesnych pokoleń.

Sylwetki osób biografowanych

Grupę badawczą stanowiło dziesięć osób z niepełnosprawnością, które zgodnie z prawem kanonicznym, uznane zostały jako święte i błogosławione³. Święty, to osoba odgrywająca istotną rolę w katolickiej religii, wskazująca drogę ku zba-

² Wśród zalet metody biograficznej wymienia się przede wszystkim możliwość poznania motywacji ludzkich działań, mechanizmów kształtowania się postaw i dążeń jednostek i grup społecznych. Pozwala ona zrozumieć procesy przemian wzorów życia, zwyczajów i obyczajów, a przede wszystkim przemian, które dokonują się w świadomości i ich zależności względem struktury społecznej.

³ Uroczysty akt uznania chrześcijanina za świętego (dokonywany przez papieża) nazywa się kanonizacją, poprzedza ją zwykle beatyfikacja.

wieniu i pośrednicząca w jego osiągnięciu lub będąca wzorem do naśladowania (Gigilewicz 2013: 410). Świętość jest atrybutem Boga, którą człowiek osiąga we współpracy z łaską Bożą poprzez naśladowanie Jezusa Chrystusa, realizację cnót teologicznych (wiary, nadziei, miłości) oraz przestrzeganie zasad etyczno-moralnych (Gigilewicz 2013: 400).

Osoby biografowane urodziły się i wzrastały w różnych rodzinach, o różnym statusie społecznym oraz w różnych uwarunkowaniach społecznych, a więc żyły w określonych czasoprzestrzeniach i miejscach dzisiejszej Europy, w konkretnych uwarunkowaniach geopolitycznych. Uwzględniając to, omawianych świętych i błogosławionych pogrupowano chronologicznie.

Średniowiecze (476–1492)⁴:

1. Błogosławiony Herman Kaleka (1013–1054); urodził się jako syn Wolfrada II, hrabiego w Altshausen; Niemcy (Zaleski SDB 2002: 566; *Bł. Herman...*, 2014).
2. Święta Małgorzata z Città di Castello (1287–1320); urodziła się w miasteczku Metola nad rzeką Metauro w dzisiejszej prowincji Pesaro-Urbino w środkowo-wschodnich Włoszech, w rodzinie drobnej szlachty; Włochy (*Małgorzata...*, 2021).
3. Błogosławiony Michał Giedroyc (1420–1485); urodził się w litewskich Giedrojach w starym i znanym książęcym rodzie Giedrojćów; Litwa – Polska (Krakowczyk 2021a).
4. Święta Joanna de Valois (1464–1505); nazywana także Joanną francuską, była córką Ludwika XI, króla Francji i Szarloty Sabaudzkiej; Francja (Zaleski SDB 2002: 77; Krakowczyk 2021b).

Nowożytność (1492–1789):

1. Święty Józef z Kupertynu (Józef Deza) (1603–1663); urodził się w Copertino we Włoszech, przyszedł na świat w ubogiej stajence, ojciec był ubogim stolarzem; Włochy (Ojciec Prokop Kapucyn 2019: 793; Krakowczyk 2020).

Współczesność (1789–do dziś):

1. Święty Brat Albert Chmielowski (1845–1916); urodził się w Igołomi pod Krakowem, jako pierwszy z czworga dzieci Wojciecha i Józefy Borzysławskich; Polska (Zaleski 2002: 327; *Św. Brat Albert...*, 2024).
2. Święty Leopold Mandić (Bogdan Mandić) (1866–1942); urodził się w Hercegnowi w Dalmacji. Był ostatnim z dwanaścioro dzieci w ubogiej chorwackiej rodzinie Piotra i Karoliny z domu Zarebić; Chorwacja – Włochy (Krakowczyk 2024a).

⁴ Wątki kontekstów społeczno-kulturowych w różnych epokach, istotne dla życia osób z niepełnosprawnością znajdują się m.in. w publikacjach: Bleszyńska 1996; Palak 2000; Zakrzewska-Manterys 2010; Borowska-Beszta 2012; Szczesiul 2022.

3. Święta Genowefa Torres Morales (1870–1956); urodziła się w Al-nemara w Kastylii, w Hiszpanii. Była najmłodszą spośród sześciorga dzieci; Hiszpania (Krakowczyk 2024b).
4. Błogosławiona Matka Elżbieta Róża Czacka (Róża Maria Czacka) (1876–1961); urodziła się w Białej Cerkwi na Ukrainie, w wielodzietnej, zamożnej, ziemiańskiej rodzinie Feliksa herbu Świnka i Zofii z domu Ledóchowskiej. W swoim rodowodzie miała wielu znamienitych przodków; Ukraina – Polska (Misiarz 2021).
5. Błogosławiony Luigi (Alojzy) Novarese (1914–1984); urodził się w rodzinie chłopskiej, jako ostatnie z dziewięciorga dzieci Carla Giusta Novarese i Teresy Sassone; Włochy (Krakowczyk 2023).

Wykształcenie osób biografowanych było zróżnicowane i bogate w specjalizacje. Począwszy od elementarnego wykształcenia, przez podstawowe i zawodowe, po opanowanie wiedzy niezbędnej do służby kapłańskiej oraz wykształcenie wyższe o zróżnicowanych kierunkach.

Elementarne wykształcenie połączone z katechizmem odnotowano w biografiach dwóch osób: Św.⁵ Małgorzata z Città di Castello w tym zakresie kształcona była przez księdza kapelana kościółka, przy którym była zamurowana, nauczyła się na pamięć całego Psalterza, posiadała rzadką wiedzę wlaną (*Małgorzata...*, 2021; o. Piotr OCarm 2021); Św. Genowefa Torres Morales zdobyła wykształcenie zawodowe w zakresie krawiectwa, nigdy nie porzuciła katechezy (Dajmund 2015; *Św. Genowefa...*, 2023).

Troje biografowanych spełniło wysokie wymagania właściwe dla kandydatów do święceń kapłańskich: Św. Józef z Kupertynu pomimo trudności w uczeniu się i braku uzdolnień, zdał egzamin niezbędny do pełnienia posługi kapłańskiej (Fros, Sowa 1982: 323, 1998: 352; Krakowczyk 2020); Św. Leopold Mandić dodatkowo studiował filozofię i teologię (Fros, Sowa 1998: 608-609; Cagnoni 2018; Krakowczyk 2024a); natomiast Bł. Luigi (Alojzy) Novarese pomimo choroby ukończył szkołę podstawową, gimnazjum i liceum; ponadto studiował teologię oraz prawo kanoniczne (Krakowczyk 2023).

Wysoki status społeczny i środowisko rodzinne zapewniło wszechstronny rozwój dwóm biografowanym: Bł. Matka Elżbieta Róża Czacka opanowała kilka języków obcych (angielski, francuski, niemiecki i rosyjski), uczyła się literatury francuskiej, pobierała lekcje tańca i muzyki, uzdolniona muzycznie dobrze śpiewała i grała na fortepianie, uprawiała również jazdę konną; znała zasady gospodarowania, ogrodnictwa i hodowli (Misiarz 2021); podobnie u Św. Joanny de Valois (córkę

⁵ W dalszej części tekstu zastosowano skróty: Św. – święty, święta; Bł. – błogosławiony, błogosławiona.

króla Francji), choć źródła nie podają, jej wysoki status społeczny sugeruje bardzo dobre wykształcenie.

Biografie trzech osób, które złożyły profesje zakonne, wskazują na wysokie i różnokierunkowe wykształcenie: Bł. Herman Kaleka chłonał wiedzę z bogatej biblioteki zakonnej, tam rozwijał swoje wszechstronne zainteresowania w dziedzinie historii, zajmował się naukami ścisłymi: matematyką, geometrią i astronomią, komponował wielkie dzieła muzyczne, (...) stał się jedną z najbardziej wykształconych osób w swoich czasach (Zaleski 2002: 566; *Bł. Herman...*, 2014); Bł. Michał Giedroyc zdobył stopień naukowy bakałarza sztuk wyzwolonych, czyli filozofii (Krakowczyk 2021a); Św. Br. Albert Chmielowski ukończył szkołę kadetów, gimnazjum i instytut rolniczo-leśny, ponadto studiował malarstwo i inżynierię (Zaleski 2002: 327; Krakowczyk 2019).

Osoby biograflowane cechowały różne rodzaje i różne stopnie niepełnosprawności. Niepełnosprawność wrodzona występowała u sześciorga badanych z niepełnosprawnością sprzężoną: Bł. Herman Kaleka (ułomny, sparaliżowany, z trudnością w poruszaniu się); Św. Małgorzata z Città di Castello (niewidoma, niepełnosprawna ruchowo – karłowata, garbata i kulawa); Bł. Michał Giedroyc (niskiego wzrostu i wada rozwojowa układu ruchu – utykał na nogę); Św. Joanna de Valois (dziecko ułomne); Św. Józef z Kupertynu (niezdolny do nauki, niemrawy, żeby nie powiedzieć głupkowaty wyraz twarzy); Św. Leopold Mandić (bardzo niski wzrost, wada wymowy, wada rozwojowa układu ruchu – utykał na nogę). Niepełnosprawność nabyta występowała u czworo badanych, w tym niepełnosprawność ruchowa: Św. Brat Albert Chmielowski (amputacja nogi w wieku 18 lat); Św. Genowefa Torres Morales (amputacja nogi w wieku 13 lat); Bł. Luigi (Alojzy) Novarese (niepełnosprawność po przebytej gruźlicy kości w wieku 9 lat); oraz niepełnosprawność wzrokowa: Bł. Matka Elżbieta Róża Czacka (utrata wzroku w wieku 22 lat).

To zróżnicowanie czasu życia, miejsca pochodzenia, warstw społecznych, wykształcenia czy niepełnosprawności, pokazuje, że jedną spójną cechą charakterystyczną dla osób biograflowanych jest świętość. Ich wiara wypływa z rzeczywistości duchowej, która jest niezależna od poziomu wykształcenia, pochodzenia, czasoprzestrzeni życia, jest niedostępna zmysłom i sferze uczuciowo-emocjonalnej. Należy uznać, że postępowanie świętych wypływa z wiary i „głębi przeobstwowanej”; z tej osobistej relacji do Boga – Stwórcy każdego człowieka, dlatego może być postrzegane jako nielogiczne w rozumowaniu ogólnie rozpowszechnionych, utartych stereotypów zachowań.

Analiza życiorysów wybranych świętych i błogosławionych – wyniki badań

Analiza biografii wybranych osób świętych i błogosławionych była skupiona na odsłanianiu ich doświadczeń relacji społecznych, odkrywaniu ich rozwoju osobistego poprzez wzrastanie w wymiarze duchowym oraz rozpoznaniu ich aktywności i działalności społecznej, które są przejawem podmiotowego bycia w świecie, niezależnym od wpływów środowiska zewnętrznego.

I. Doświadczenia relacji społecznych

Społeczny wzorzec myślenia i postępowania wobec osób z niepełnosprawnością, można odnieść do teorii piętna Ervinga Goffmana (2007). W pojęcie piętna jest wpisane zjawisko stygmatu (z gr. *sigma*), tzn. punkt, piętno; jest ono narzędziem, za pomocą którego konstruuje się i jest podtrzymywana hierarchia społeczna, a dyskurs piętna – jest „częścią kodeksu moralnego, który wykorzystujemy, aby utrzymać ludzi na swoim miejscu” (Goffman 2007: 122). Doświadczenia społeczne osób biografowanych były ułożone w różnych kontekstach społecznych (środowisko rodzinne, miejsca zamieszkania, instytucje, wspólnoty i inne), na różnych etapach życia, wpisując się w perspektywy normalsów i napiętnowanych.

Osoby biografowane doświadczały w swoim życiu odrzucenia i porzucenia przez rodziców. Bł. Herman Kaleka: *Rodzice oddali syna do opactwa benedyktyńskiego w Reichenau* (Zaleski 2002: 566). Św. Małgorzata z Città di Castello: *od początku rodzice uważali ją za ciężar i wstydzili się jej przed otoczeniem* (Małgorzata..., 2021) (...) *przez całe dzieciństwo była trzymana przez rodziców w ukryciu. Gdy skończyła 6 lat, ojciec wybudował dla niej maleńką celkę obok kościoła parafialnego i kazał ją tam zamurować* (Bł. Małgorzata..., 2009; Św. Małgorzata..., 2025); (...) *kiedy Małgorzata miała 16 lat, rodzice modlili się o jej uzdrowienie* (...) *Gdy jednak to nie nastąpiło, pozostawili swą córkę w kościele w Città di Castello, bez środków do życia i jakiegokolwiek opieki, a sami wrócili do domu* (Bł. Małgorzata..., 2009; Małgorzata..., 2021). Św. Joanna de Valois: *Ojciec spodziewał się syna, a nie córki. Niezadowolony król posunął się do tego, że 26-dniowe niemowlę odesłał do krewnych* (Zaleski 2002: 77; Krakowczyk 2021b). Warto zauważyć, że w tamtych czasach praktyka oddania dziecka chorego, niepełnosprawnego do klasztoru/zakonu czy izolacja była przejawem postępu względem praktyk starożytnych, gdzie powszechnym zjawiskiem było porzucanie chorowitych dzieci na wzgórzach Tajgetu.

Osobistym doświadczeniem niektórych biografowanych była przedwczesna strata najbliższych członków rodziny. Traumatyczne przeżycia niosły za sobą trud życia. Św. Brat Albert Chmielowski *kiedy miał 8 lat umarł jego ojciec; sześć lat później zmarła matka* (Fros, Sowa 1997: 80; Zaleski 2002: 327; Kra-

kowczyk 2019). Św. Genowefa Torres Morales w wieku ośmiu lat **straciła rodziców i czworo rodzeństwa**. (...) została sama z młodszym bratem Jose. Musiała się nim opiekować, co nie było łatwe. Jose był krnąbrny, zadawał się z podejrzanymi kolegami (Krakowczyk 2024b). Bł. Luigi (Alojzy) Novarese: *Dziewięć miesięcy po jego urodzeniu zmarł ojciec rodziny, pozostawiając trzydziestoletniej żonie ciężar wychowania i utrzymania gromadki dzieci. (...) Śmierć matki w 1935 r. przyczyniła się jednak do podjęcia innego wyboru, którym okazało się być kapłaństwo* (Krakowczyk 2023).

Indywidualnym doświadczeniem Św. Małgorzaty z Città di Castello, w warunkach izolacji i porzucenia, była pomoc ludzi dobrej woli, co wpisuje się we współczesną asystencję dla osób z niepełnosprawnością: *Kapelan kościółka często rozmawiał z Małgorzatą (...) dla młodej dziewczynki był jak ojciec, bliski, ciepły i pełen zrozumienia i miłości. (...) jako dorosły i wykształcony człowiek był świadom jej samotności i cierpienia* (Bł. Małgorzata..., 2009; o. Piotr OCarm 2021). (...) *przez pewien czas błąkała się po mieście, żyjąc z datków, aż w końcu zaopiekowała się nią jedna z rodzin, przyjmując ją do swego domu* (Małgorzata..., 2021). Z kolei Św. Genowefa Torres Morales, korzystała z pomocy instytucjonalnej: W 1885 r. *zamieszkała w prowadzonym przez karmelitanki sierocińcu*. Przez dziewięć lat żyła tam z innymi dziećmi, ucząc się krawiectwa (Krakowczyk 2024b).

Ze względu na swoją niepełnosprawność, biografowani doświadczali nasmiewania, urągania i pogardy: Bł. Michał Giedroyc doświadczał od ludzi *urągania i poniżania z powodu małego wzrostu i kalectwa* (Krakowczyk 2021a). Św. Joanna de Valois *była nie lubiana, a nawet pogardzana kaleką, (...) mąż przejawiał wobec niej jawną niechęć* (Zaleski 2002: 77; Krakowczyk 2021b). Św. Józef z Kupertynu, gdy wyszedł z klasztoru, *ani rodzice, ani nikt z krewnych, przyjąć go do domu nie chcieli, poczytując go za niezdarę i półgłówka, który wstyd rodzinie przynosi* (Ojciec Prokop Kapucyn 2019: 793). Dodatkowo udziałem Św. Joanny de Valois było przedmiotowe traktowanie: *Jako dwunastoletnią dziewczynkę wydano ją za mąż, za Ludwika, księcia Orleanu; decyzja ta była podyktowana względami dynastycznymi i politycznymi* (Fros, Sowa 1982: 319, 1998: 325; Krakowczyk 2021b).

Ze względu na niepełnosprawność, doświadczeniem biografowanych było wykluczenie: Św. Józef z Kupertynu *do życia zakonnego wedle współczesnych się nie nadawał*. Zdyskwalifikował go brak elementarnego wykształcenia i brak uzdolnień, a także niemrawy, żeby nie powiedzieć głupkowaty wyraz twarzy (Fros, Sowa 1982: 324, 1998: 352; Krakowczyk 2020); *gdy miał 17 lat chciał wstąpić do franciszkanów, gdzie miał dwóch wujów, bardzo poważnych zakonników. Nie przyjęto go wszakże, z powodu, iż nie posiadał dostatecznego wykształcenia w naukach* (Ojciec Prokop Kapucyn 2019: 793). Św. Leopold Mandić mówił na tyle niewyraźnie, że przełożeni *odsuwali go od głoszenia kazań* (Krakowczyk 2024a). Św. Genowefa Torres Morales *po amputacji nogi, musiała odtąd poruszać się o kulach, wymagała pomocy innych osób (...) Pragnęła*

wstąpić do zgromadzenia siostr miłości, ale **nie przyjęto jej z powodu fizycznej ułomności** (Krakowczyk 2024b).

Obok widocznej niepełnosprawności, udziałem niektórych biografowanych były czasowe pobyty w więzieniach oraz zakładach leczenia psychiatrycznego, co wpisuje się w doświadczenia niewidzialnego piętna społecznego. Św. Brat Albert Chmielowski przez pewien czas **przebywał w więzieniu** w Ołomuńcu (Fros, Sowa 1997: 80; Zaleski 2002: 327; Krakowczyk 2019); (...) **w stanie silnej depresji opuścił nowicjat Jezuitów**. Od stycznia 1882 roku **leczył się w zakładzie dla nerwowo chorych** w Kulparkowie koło Lwowa. Następnie przebywał u swego brata na Podolu, gdzie **w atmosferze spokoju i miłości, powrócił całkowicie do równowagi psychicznej** (Zaleski 2002: 327; Krakowczyk 2019). Św. Leopold Mandić **w trakcie pierwszej wojny światowej trafił do więzienia**, bo nie chciał się wyrzec chorwackiego obywatelstwa (Krakowczyk 2024a).

Interesujące w życiu świętych są fakty wskazujące na ich jakąś odmienność, specyficzne „niedopasowanie” do życia społecznego, ich wyjątkowość w sferze darów nadprzyrodzonych. Te ponadprzeciętne życie duchowe skutkowało w ykluczeniem z życia wspólnotowego, zakonnego. Św. Małgorzata z Città di Castello (...) **trafiła do miejscowego klasztoru, w którym szybko zaczęła się wyróżniać pobożnością, umartwieniami i aktami pokuty. Ale te właśnie cechy, obok jej kalektwa, wywołały niechęć innych siostr**, które czuły się zawstydzone jej gorliwością w modlitwie i głęboką wiarą, i w efekcie młoda mniszka **musiała opuścić konwent** (Małgorzata..., 2021). Św. Józef z Kupertynu **wstąpił przeto do nowicjatu na braciszka. Lecz i stamtąd go wydralono, gdyż tak często wpadał w zachwycenie** i to tak długie, że go uznano niezdolnym do żadnego obowiązku (Ojciec Prokop Kapucyn 2019: 793). To „niedopasowanie” społeczne i religijne, dla Św. Józefa z Kupertynu skutkowało inkwizycją kościelną: (...) **wobec jego nadprzyrodzonych darów zaalarmowano więc inkwizycję neapolitańską**, która przeprowadziła badania. Józefa uznano niewinnym, ale **zaządzano jego przeniesienia** (Fros, Sowa 1982: 324, 1998: 352; Krakowczyk 2020).

Doświadczeniem niektórych biografowanych było dostosowanie warunków pracy do potrzeb i możliwości osoby z niepełnosprawnością. Warto zauważyć, że taka praktyka współgra z dzisiejszym wezwaniem do zaniechania „unormalniania” osób ze specyficznymi trudnościami, np.: w mowie czy poruszaniu się. Takie działania prowadzą do pełnej akceptacji osób z niepełnosprawnością. Bł. Herman Kaleka ze względu na swoją niepełnosprawność **nie mógł pracować fizycznie w klasztorze, a praca jest ważnym elementem duchowości benedyktyńskiej. Mnisi dostosowali do potrzeb Hermana miejsce do pracy w bibliotece klasztornej** (Zaleski 2002: 566; Bł. Herman..., 2014). Św. Leopold Mandić: **Przełożeni powierzyli mu jednak inne zadanie. (...) jego terenem misyjnym stał się konfesjonał, co było zgodne z jego predyspozycjami do spowiadania** (Krakowczyk 2024a).

II. Rozwój osobisty – duchowość

Druga część wyników badań była skupiona na doświadczeniach rozwoju osobistego, dojrzewaniu osób biografiowanych w sferze duchowej „głębi przeobstwień”. Odkrywanie w biografii procesu rozwoju osobistego poprzez wzrastanie podmiotu w wymiarze duchowym, osadzono w ramach pedagogiki chrześcijańskiej, która wychowuje do osobowego kontaktu z Chrystusem, oparte go na teologalnych cnotach: wierze, nadziei i miłości, stale pogłębianych i wprowadzanych w życie. Katolickie wychowanie ma swoje źródło w nowym humanizmie opartym, według Jana Pawła II, na koncepcji godności człowieka jako osoby i jego świętości, oraz w sferze antropologii teologicznej, ukazującej, iż człowiek jest obrazem Boga i dzieckiem Bożym (Olbrycht 2013: 128–129)⁶.

Biografie wskazują na trzy obszary wychowania chrześcijańskiego – katolickiego ukierunkowane na edukację religijną, wychowanie do religijności oraz wychowanie do- i w określonej religii, tutaj chrześcijańskiej. Biografie ukazują atmosferę religijną w domach badanych, wprowadzenie w modlitwę przez osoby bliskie, dorosłe oraz wprowadzenie w życie Kościoła poprzez sakramenty inicjacji chrześcijańskiej. Św. Małgorzata z Città di Castello *była kształcona i formowana przez ks. kapelana kościółka, przy którym była zamurowana. Kapłan często rozmawiał z Małgorzatą i szybko odkrył, że jest ona obdarzona błyskotliwym umysłem spragnionym Boga* (o. Piotr OCarm 2021). W rodzinnym domu Bł. Michała Giedroyc *uczono pracy, modlitwy i umiłowania nauki* (Krakowczyk 2021a). Matka Św. Brata Alberta Chmielowskiego *była pobożną kobietą. Jako sześciolatek chłopiec został przez matkę poświęcony Bogu w czasie pielgrzymki do Mogiły* (Zaleski 2002: 327). Św. Leopold Mandić *wychowywał się w dużej biedzie materialnej, ale w atmosferze głębokiej miłości i pobożności* (Fros, Sowa 1998: 608; Krakowczyk 2024a). Bł. Matka Elżbieta Róża Czacka *w wieku jedenastu lat przystąpiła do pierwszej Komunii Świętej w kościele Świętego Krzyża w Warszawie. (...) Babcia księżna Pelagia Sapieha Czacka obdarzona zmysłem pedagogicznym i głęboką religijnością, dała jej formację duchową, zachęciła do modlitwy oraz kultu Eucharystii, zaznajomiła także z książką Tomasza a Kempis „O naśladowaniu Chrystusa”*. W domu Państwa Czackich *uwrażliwiano dzieci na wartość prawdy i uczono szacunku wobec drugiego człowieka, bez względu na stanowisko, pozycję czy posiadane dobra* (Misiarz 2021). Bł. Luigi (Alojzy) Novarese *od dziecka wzrastał w pobożności maryjnej*. Na jego duchowość wpłynęły postaci trzech wielkich świętych: *św. Jana Bosko, św. Józefa Cottolengo i św. Ludwika*

⁶ „Wychowanie człowieka jako osoby – istoty obdarzonej bezwarunkową godnością, wolnej i rozumnej, integralnej w swej fizyczności, psychiczności i duchowości, zorientowanej na wartości wyższe – na poznawanie prawdy, dążenie do dobra, kontemplowania i tworzenia piękna, istoty spełniającej się w bezinteresownej miłości i w byciu dla innych, w dążeniu do dobra wspólnego we wspólnocie, zakłada wychowanie do wartości osobowych (wartości fundamentalnych i szczegółowych – służących rozwojowi i ochronie osoby)” (Olbrycht 2013: 128).

Marii Grignon de Montfort. Jednak główną rzeczywistością, która go ukształtowała, było zetknięcie z własnym cierpieniem (Krakowczyk 2023).

Kolejne analizy pokazują wyraźnie, że biografowani wykazywali własne i inicjatywy poszukiwania Boga w swoim życiu poprzez czytanie żywotów Świętych, lekturę Słowa Bożego, uczestnictwo w praktykach religijnych. Św. Małgorzata z Città di Castello po porzuceniu przez rodziców wykazała niezwykłą dojrzałość i męstwo – nie płakała, nie skarżyła się na rodziców ani na swój los, ale **całkowicie zaufała Bogu jako Ojcu sierot i porzuconych** (Małgorzata..., 2021). Św. Genowefa Torres Morales po śmierci rodziców oraz czworo spośród pięciu swoich braci (...) **nie porzuciła katechezy** (Dajmund 2015); kiedy Genowefa natrafiła na książkę z **życiorysami Świętych**, odkryła, że **wysłuchiwanie się w wolę Bożą prowadzi do szczęścia** (Krakowczyk 2024b). Bł. Matka Elżbieta Róża Czacka: Od wizyty u okulisty dr. Bolesława Ryszarda Gepnera, jego trudne słowa nie pozostawiły jej złudzeń i pozwoliły jej **odnaleźć sens życia**; Róża podejmowała się różnych zajęć domowych i **wiele czasu spędzała na modlitwie** (Misiarz 2021). Św. Joanna de Valois: **Im więcej spotykało ją zawodów ze strony świata, tym więcej Ignęła do Boga** (Zaleski 2002: 77); (...) wyróżniała się szczególnym nabożeństwem **do Matki Bożej, którą obrała sobie za Opiekunkę i Matkę** (Zaleski 2002: 77; Krakowczyk 2021b). Św. Brat Albert Chmielowski wszędzie gdzie przebywał, **wyróżniał się postawą chrześcijańską**, a jego silna osobowość wywierała duży wpływ na otoczenie. Po powrocie do kraju zaczął **poszukiwać nowego ideału życia**, czego wyrazem stało się jego malarstwo. Oparte dotychczas na motywach świeckich, zaczęło teraz czerpać **natchnienie z tematów religijnych**. Jednym z jego najpiękniejszych obrazów jest *Ecce Homo* – **owoc głębokiego przeżycia tajemnicy bezgranicznej miłości Boga do człowieka** (Zaleski 2002: 327; Krakowczyk 2019).

Niemal w każdej biografii można odnaleźć momenty przełomowe w życiu duchowym badanych. Jest to moment osobistego spotkania z Panem Jezusem, moment powołania i odpowiedzi na wezwanie, oraz ten szczególnie indywidualny rys powołania, który znawcy duchowości chrześcijańskiej nazywają powołaniem w powołaniu. Św. Małgorzata z Città di Castello na zarzuty przygodnej osoby z niepełnosprawnością wyjaśnia: **„Mam oczy zwrócone ku Panu, jak mówi Psalm. Nie ma większego bogactwa w życiu. Jest to skarb, który możesz przechowywać w sercu, i nikt nigdy nie zdoła ci go zabrać. Zrozumiałam to przy grobie Błogosławionego Jakuba”** (Święta Małgorzata..., 2021). Bł. Matka Elżbieta Róża Czacka okres I wojny światowej spędziła w Żytomierzu (1915–1918). W 1917 roku **przyjęła habit franciszkański i złożyła śluby wieczyste w III Zakonie św. Franciszka** (Misiarz 2021). W życiu Św. Brata Adama Chmielowskiego w 1880 roku nastąpił **duchowy zwrot**. Będąc w pełni sił twórczych, porzucił malarstwo i liczne kontakty towarzyskie. W wieku 35 lat **wstąpił do nowicjatu Jezuitów w Starej Wsi, z zamiarem pozostania bratem zakonnym** (Zaleski 2002: 327; Krakowczyk 2025). Św. Leopold Mandić 18 czerwca 1887 roku – **jak sam napisał – po raz pierwszy usłyszał głos Boga**,

który mówił o powrocie odłączonego Kościoła wschodniego do katolickiej jedności. To właśnie stało się fundamentem jego całego życia, refrenem jego aspiracji, celem jego misji (Cargnoni 2018).

W biografiiach jest podkreślane Boże prowadzenie przez kierownictwo duchowe, istotne na drodze dojrzewania duchowego. Na przykład: Św. Genowefa Torres Morales: *Jej kierownikiem duchowym był kapłan, który później wstąpił do jezuitów i założył leprozorium. Dzięki jego radom, Genowefa dojrzała duchowo* (Krakowczyk 2024b); Św. Joanna de Valois *pod kierownictwem swojego spowiednika franciszkanina, ojca Gabriela Nikolasa, pielęgnowała duchowość Zwiastowania Pańskiego, której celem było naśladowanie cnót Najświętszej Marii Panny* (Krakowczyk 2021b).

Owocna współpraca z łaską Bożą u biografowanych świętych i błogosławionych przekłada się na realizację zamysłów Bożych w ich życiu. Bł. Herman Kaleka *pełen pobożności złożył w 1043 roku profesję zakonną, był również bardzo uzdolnionym i płodnym pisarzem, jednym z najbardziej wykształconych umysłów średniowiecza* (Fros, Sowa 1982: 267–268, 1998: 44). W opactwie benedyktynów okazało się, jak nader hojnie Opatrzność zrekompensowała u Hermana kalectwo fizyczne *dobrami duchowymi* (Zaleski 2002: 566). Św. Małgorzata z Città di Castello z wielką radością *wstąpiła do trzeciego zakonu dominikańskiego. Odznaczała się duchem pokuty. Znosiła swój krzyż, nigdy nie narzekając. Dziękowała Bogu za drogę do nieba ułatwioną przez cierpienie. Pogłębiło to w niej życie duchowe i służbę innym. Nauczyła się na pamięć całego Psalterza, którego treść wyjaśniała innym. W czasie liturgii i modlitw nieraz przeżywała ekstazy i lewitacje, doświadczając widzeń nadprzyrodzonych. Szczególną czcią otaczała Świętą Rodzinę i tajemnicę Wcielenia Syna Bożego* (Małgorzata..., 2021). Bł. Michał Giedroyc *wstąpił do zakonu Świętego Augustyna kanoników regularnych od pokuty. Mimo znakomitego wykształcenia i pochodzenia, pozostał bratem zakonnym. Nie przyjął święceń kapłańskich, bo chciał pozostać małym. Z wielką miłością i oddaniem całe życie służył w kościele św. Marka w Krakowie jako zakrystian. Dbał o piękno świątyni. Prowadził bardzo surowy tryb życia. Mieszkał w małym pomieszczeniu przy zakrystii; pościł; pokutował. Dużo czasu spędzał na modlitwie, zwłaszcza przed krucyfiksem i obrazem Matki Bożej dziś zwanym Madonną Giedrojc-ową* (Krakowczyk 2021a). Św. Józef z Kupertynu: *U franciszkanów konwentalnych pod kierunkiem wuja zakonnika, wytrwale przygotowywał się do święceń pomimo obiektywnych trudności. Po ledwo zdanym egzaminie, został dopuszczony do święceń i rozpoczął posługę kapłańską. Wtedy to ujawniły się publicznie jego lewitacje, którym towarzyszyły inne dary mistyczne* (Fros, Sowa 1982: 324, 1998: 352; Krakowczyk 2020). Św. Genowefa Torres Morales dużo czasu poświęcała na modlitwę. *Podstawą duchowości Wspólnoty Najświętszego Serca Jezusa i od Świętych Aniołów, zwanej popularnie Angelikami (założonej przez nią) stała się częsta Adoracja Najświętszego Sakramentu* (Krakowczyk 2024b). Bł. Matka Elżbieta Róża Czacka

1 grudnia 1918 roku **założyła Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek Służebnic Krzyża**, którego charyzmatem stała się **służba ludziom niewidomym oraz wynagradzanie za duchową ślepotę świata** (Misiarz 2021). Bł. Luigi (Alojzy) Novarese 17 grudnia 1938 roku w bazylice św. Jana na Lateranie w Rzymie otrzymał **święcenia kapłańskie**. W powołaniu tym odkrył drogę **niesienia radykalnego i ostatecznego wsparcia chorym**. W 1964 roku, Jan XXIII powierzył mu **funkcję przewodniczącego Biura Duszpasterstwa Chorych przy Komisji Episkopatu Włoch** (Krakowczyk 2023).

III. Podmiotowość – aktywność i działalność społeczna

W ostatniej części uwagę analiz skupiono na rozpoznaniu aktywności i działalności społecznej osób biograflowanych. Podejmowanie przez nich różnych form zaangażowania było przejawem podmiotowego bycia w świecie, w dużym stopniu niezależnym od wpływów środowiska zewnętrznego. Święci i błogosławieni pozostawali w osobowej relacji do Boga, we współpracy z Jego łaską i w świadomej zależności od swego Stwórcy i Odkupiciela. Działalność biograflowanych była ściśle połączona z doświadczeniem wewnętrznej wolności udzielającej się wprost ze źródła „głębi przebóstwionej”. To doświadczenie wolności wewnętrznej jest ściśle związane z chrześcijańską wiarą; jednocześnie wpisuje się i jest spójne z kategorią emancypacji, która prowadzi do „wyzwolenia osób niepełnosprawnych z dominacji pełnosprawności, z następstw, jakie ich dysfunkcja wywołuje w społeczeństwie, z utrudnień w funkcjonowaniu, jakie powoduje. Podstawą emancypacji jest nabywanie przez te osoby podmiotowości i autonomii, a na ich podstawie odzyskanie wolności, którą utraciły przez niepełnosprawność” (Krause 2010: 208). W życiu biograflowanych, których myśli i serca skierowane były ku Bogu, wyraźnie jest zaznaczone ich wyjście ze „społecznego cienia” i zaistnienie w życiu publicznym (por. Krause 2009: 13).

Działalność społeczna świętych i błogosławionych oscylowała wokół uczynków miłosierdzia względem ciała⁷ oraz uczynków miłosierdzia względem duszy⁸. Biografie wyraźnie pokazują, że badani podejmowali i realizowali różnorodne w formach dzieła społeczne i apostołskie. Św. Małgorzata z Città di Castello **sama będąc niepełnosprawną, pomagała na miarę swych sił i możliwości innym, zwłaszcza chorym, ale też udzielając ludziom rad duchowych** (Małgorzata..., 2021); **doglądała dzieci i młodzieży jako piastunka i opiekunka, mimo kalectwa pomagała**

⁷ Uczynki miłosierne względem ciała: 1. Głodnych nakarmić; 2. Spragnionych napoić; 3. Nagich przyodziać; 4. Podróżnych w dom przyjąć; 5. Więźniów pocieszać; 6. Chorych nawiedzać; 7. Umarłych pogrzebać.

⁸ Uczynki miłosierne względem duszy: 1. Grzeszących upominać; 2. Nieumiejętnych pouczać; 3. Wątpiącym dobrze radzić; 4. Strapionych pocieszać; 5. Krzywdy cierpliwie znosić; 6. Urazy chętnie darować; 7. Modlić się za żywych i umarłych.

uczniom w ćwiczeniach literackich i gramatyce (Św. Małgorzata..., 2025); *formowała i wychowywała dzieci*, a jej obecność była przyjemna i uświęcająca. Tak więc ta najuboższa jest najbogatsza. To jest prawo chrześcijaństwa (Święta Małgorzata..., 2021). Małgorzata z wielkim zaangażowaniem *troszczyła się o chorych i umierających*, pojawiając się wszędzie, gdzie mogła być potrzebna, *przynosząc jedzenie, lekarstwa, wsparcie i modlitwę*. Wielu, jak mogło się wydawać, straconych *grzeszników przyprowadziła do spowiedzi*. Kiedy dowiedziała się o nieludzkim traktowaniu więźniów, *stała się ich apostołką*. Każdego dnia służyła im, zaspokajając ich podstawowe potrzeby. *Dzięki niej wielu z nich powróciło do wspólnoty Kościoła* (o. Piotr OCarm 2021). Św. Joanna de Valois pozbawiona tytułu królewskiego, otrzymała niewielkie Księstwo Berry. Administrowała nim sprawiedliwie i mądrze. Teraz mogła bardziej *oddać się uczynom miłosierdzia*. *Otaczała wielką troską chorych, upośledzonych i opuszczonych*. Była człowiekiem modlitwy i wyrzeczenia (Fros, Sowa 1982: 319, 1998: 325; Zaleski 2002: 77–78; Krakowczyk 2021b). Św. Józef z Kupertynu mimo swojego odosobnienia, *spełniał wiele dzieł apostołskich*. Swoje nawrócenie przypisywał mu Jan Fryderyk saski książę Brunshwiku i Lüneburga; Maria Sabaudzka, która była jego Świętą Klarą; *utrzymywała z nim ciągłą korespondencję* (Fros, Sowa 1982: 324, 1998: 353; Krakowczyk 2020). Św. Leopold Mandić *był po kilkanaście godzin dziennie do dyspozycji wiernych*. *Służył wszystkim, którzy prosili o pojednanie z Bogiem*. Nie tylko udzielał rad i służył jako spowiednik, ale za penitentów ofiarował także swoje cierpienia. *Zakładał sierocińce, opiekował się ubogimi* (Krakowczyk 2024a). Św. Brat Albert Chmielowski zafascynowany duchowością Św. Franciszka z Asyżu rozpoczął *działalność tercjarską*, głównie wśród polskich chłopów na Podolu. (...) W roku 1884 przeniósł się do Krakowa i *wspierał najuboższych* pieniędzmi ze sprzedaży swoich obrazów. *Jego pracownia malarska stała się przytułkiem*. Tutaj zajmował się *nędzarnami i bezdomnymi*, widząc w ich twarzach sponiewierane *Oblicze Chrystusa*. (...) Zrezygnował z kariery i objął zarząd *ogrzewalni w Krakowie dla bezdomnych*. Przeniósł się tam na stałe, aby *mieszkać wśród biedoty; pomagać im w dźwiganiu się z nędzy, nie tylko materialnej, ale także i moralnej*. *Zakładał nowe przytuliska, sierocińce dla dzieci i młodzieży, domy dla starców i nieuleczalnie chorych, oraz tak zwane kuchnie ludowe*. Za jego życia powstało 21 takich domów, gdzie potrzebujący otaczani byli opieką 40 braci i 120 siostr (Zaleski 2002: 327–328; Krakowczyk 2019). Św. Genowefa Torres Morales z przyjaciółkami *utworzyła wspólnotę religijną dla kobiet dotkniętych chorobą lub ubóstwem*. W ramach Wspólnoty Najświętszego Serca Jezusa i od Świętych Aniołów, zwanej popularnie *Angelikami służyły potrzebującym, opuszczonym i chorym*. W ciągu kilku lat, kolejne domy powstały w całej Hiszpanii, a potem także poza jej granicami. (Krakowczyk 2024b). Bł. Matka Elżbieta Róża Czacka poświęciła swoje życie niewidomym. W Warszawie *założyła Towarzystwo Opieki and Ociemniałymi*. Tworzyła *ochronkę, warsztaty, szkołę powszechną, bibliotekę brajlowską i tzw. patronat*, który obejmował na terenie miasta dorosłych niewidomych oraz ich rodziny. Utworzyła *placówkę dla niewi-*

domych w Laskach. (...) Laski były przestrzenią dla wielu inicjatyw apostolskich, takich jak: księgarnia, wydawnictwo „*Verbum*” i kwartalnik, *nieformalna grupa tzw. Kółko, Biblioteka Wiedzy Religijnej i dom rekolekcyjny* (...) Dążenia s. Elżbiety sprowadzały się w kierunku *usamodzielnienia ludzi niewidomych*, m.in. do *ich odpowiedniego przygotowania zawodowego*. Zależało jej na tym, aby ta grupa ludzi marginalizowana ze względu na swoje kalectwo i związane z nim liczne ograniczenia, mogła *żyć niezależnie i nie czuć się ciężarem dla otoczenia* (Misiarz 2021). Bł. Luigi (Alojzy) Novarese: Z jego inicjatywy powstała „*Maryjna Liga Kapłanów*”, niosąca pomoc kapłanom – chorym i zdrowym – w szerzeniu prawdziwego nabożeństwa do Najświętszej Maryi Panny. Do charakterystycznych *dział o charakterze społeczno-apostolskim* należą: coroczna pielgrzymka kapłanów do Lourdes, połączona z rekolekcjami; stowarzyszenie „*Centrum Ochotników Cierpienia*”, zrzeszające chorych, którzy – świadomi swoich obowiązków wynikających z chrztu – chcą aktywnie współuczestniczyć w życiu Kościoła; *czasopismo „Kotwica nadziei”*; stowarzyszenie „*Cichych Pracowników Krzyża*”, „*Bracia i Siostry Chorych*”. Założył ośrodki duszpasterstwa chorych: *Dom Niepokalanego Serca Maryi w Re* (Novara). Po nim zaczęły powstawać kolejne domy: w Rzymie, Ariano Irpino, Rocca Priora, Montichiari, Moncrivello, Arco, Meldoli, w Calambrone koło Pizy, w Serniola di Casale, jak również poza granicami Włoch: w *Polsce (Głogów)*, Izraelu (Jerozolima), Portugalii (Fatima), Kamerunie (Mouda) i Kolumbii (Bonawentura) (Krakowczyk 2023).

Życie świętych i błogosławionych było wypełnione miłością ku Bogu i bliźnim, a działalność, na skutek ich świadectwa życia codziennego, wyryła się w sercach wiernych. Interesująca jest w życiu biografowanych jakaś tajemnica intymnej relacji do Boga, niedostępnej dla naocznych świadków, a rozpoznana po „owocach” życia. Biografie podpowiadają, że modlitwa i praca w życiu świętych i błogosławionych były całkowicie lub częściowo ukryte przed światem. Św. Małgorzata z Città di Castello *nie napisała żadnej książki, niczego nie założyła, nie dokonała żadnych rzeczy spektakularnych lub wielkich czynów. Jej historia jest bardzo prosta; (...) Małgorzata była czczona i powstał nadzwyczajny kult w momencie jej śmierci. Jest przykładem jak zdolność i umiejętność pozostawienia miejsca łasce, miłości i światłu, pozwala stać się błogosławieństwem dla innych* (Święta Małgorzata..., 2021). Jej ciało w stanie nienaruszonym znajduje się w kościele św. Dominika w Città di Castello. *Po śmierci znaleziono na jej sercu trzy perły z odcisniętymi na nich wizerunkami Pana Jezusa, Matki Bożej i św. Józefa* (Małgorzata..., 2021). Bł. Michał Giedroyc: Na jego dziedzictwo wskazał Ojciec Święty Jan Paweł II: Michał ma czego uczyć nas współczesnych, jak i przez wieki uczył ludzi przeszłych pokoleń. *Mądrość czerpał z kontemplacji Ukrzyżowanego, która była charakterystycznym rysem jego duchowości. Z żarliwego rozważania Męki Chrystusa, w której objawiła się najpełniej miłość Boga do ludzi, rodziła się w nim miłość bliźniego, którą świadczył niezmordowanie, i duch surowej ascezy. (...) szedł przez życie w ukryciu pokory rozświetlonej miłością dojrzałej modlitwy: „Bądź cierpliwy aż do śmierci” – powiedział Chrystus – „a dam ci koronę życia”.*

(...) Bł. Michał własnym życiem potwierdził zasadę „kto z kim się zadaje, takim się staje”, gdyż *przyjaźnił się z przyszłymi Świętymi i błogosławionymi Krakowa*. Wśród nich byli: Kazimierz, Jan Kanty, Szymon z Lipnicy, Władysław z Gielniowa, Stanisław Kaziemierczyk oraz Świętosław Milczący (Krakowczyk 2021a). Bł. Herman Kaleka pozostawił po sobie wiele dzieł: *Chronicon*, czyli przegląd ważniejszych wydarzeń od początków ery chrześcijańskiej do roku 1054; napisał oryginalną pracę *De musica*; Jako kompozytor ułożył wiele antyfon, sekwencji i hymnów (m.in. do dziś śpiewane *Salve Regina*, *Alma Redemptoris* i *Veni Sancte Spiritus*); sporządzał instrumenty muzyczne, ponadto napisał utwory ascetyczne, ułożył *Martyrologium* (Fros, Sowa 1982: 268, 1998: 44–45; Zaleski 2002: 566–567).

Refleksje końcowe – przesłanie dla współczesnych

Wyniki badań życiorysów wybranych świętych i błogosławionych z niepełnosprawnością pokazują, że postępowanie i obecność tych osób w świecie skutecznie przemieniała środowiska, w których żyli. Przez aktywność i działalność stali się zaczynem zmieniającym społeczne przekonania o niepełnosprawności; byli pomocą i wsparciem dla potrzebujących, opuszczonych, marginalizowanych i wykluczonych. Społeczne wzorce myślenia i postępowania biografowanych wynikały z ich żywej wiary katolickiej. Podmiotowość i emancypacja badanych ukształtowana była przez otwarcie się na nauczanie Jezusa Chrystusa i treści ewangeliczne; motywowane były religijnie, przez nawiązanie osobowej relacji z Bogiem, odkrycie i przyjęcie dzieciństwa Bożego. Autonomia w rzeczywistości naturalnej i nadprzyrodzonej była widoczna u nich w niezależności wewnętrznej od warunków środowisk życia. Przejawem niezależności wewnętrznej u osób biografowanych była dojrzałość w działaniu, uwidoczniiona w odpowiedzialności, wolności i niepowtarzalnej indywidualności. Dzieła, które powstały w wyniku posłuszeństwa natchnieniom, wierności Bogu i powołaniu, trwają do dziś; bowiem wszystko co posiada w sobie „pierwiastek” duchowy, ma cechy ponadczasowe. Święci i błogosławieni byli obecni w świecie, żyli blisko drugiego człowieka. Cechą charakterystyczną biografowanych był bezinteresowny dar z siebie, kierowanie się zasadami etyczno-moralnymi, a to oznacza wolność od wymiarów społecznych, ekonomicznych i politycznych.

Święci i błogosławieni kierowali się miłością w postępowaniu wobec bliźnich. Ich postawa wobec ludzi była podmiotowa i wolna od uprzedzeń, segregacji czy uprzedmiotowienia podopiecznych. W ten sposób widać wyraźnie, że postępowanie świętych i błogosławionych wynika się spod kontroli pełnosprawnej większości oraz przełamuje stereotypy społecznego myślenia o niepełnosprawności. W rezultacie osoby biografowane uzyskały szacunek społeczny i zaufanie

ludzi, którzy powierzali im swoje sprawy, prosili o modlitwę i wstawiennictwo w rozwiązywaniu różnych spraw życiowych. Dla wspólnoty Kościoła, a więc ludzi wierzących, święci i błogosławieni nadal pełnią swoją misję społeczną. Jako patroni i orędownicy przed Bogiem wyjednávają dla żyjących różne łaski, czego są dowodem liczne uzdrowienia i cuda za ich pośrednictwem.

Wartościową przesłanką dla osób odpowiedzialnych za rozwój i wychowanie młodych ludzi będzie czerpanie z bogactwa życia biografowanych. Wyniki prezentowanych badań pokazują, że wychowanie w wierze katolickiej przyniosło piękne „owoce” w życiu świętych i błogosławionych. Harmonijny rozwój, oparty na dwóch filarach rozumu i wiary jest spójny z naturą ludzką, która wraz z rozwojem biologicznym w sposób naturalny rozwija sferę duchową. Na przykładzie życia świętych i błogosławionych widać wyraźnie, że wiara katolicka umożliwia rozwój każdego człowieka i dojrzewanie do miłości. Wyraża to fragment życia św. Małgorzaty z Città di Castello, u której *najważniejszym faktem jest przejść z sytuacji ekstremalnego bólu i odrzucenia, do odnalezienia drogi miłości. Zamiast żyć w żalu, ona żyje w miłości. Widzi własne życie jako okazję do kochania, do zrozumienia tych, którzy byli w takiej sytuacji jak ona. Pomaga więc ubogim, ostatnim i potrzebującym. Jej życie staje się Hymnem miłości. (...) Ta, która nie doświadczyła fizycznie cudu, ale otrzymała cud przemiany swojego życia – w życie pełne radości, otwarte dla bliźnich, pełne przychylności, żyjąc w ten sposób świętym życiem (Święta Małgorzata..., 2021).* Jest to odpowiedź na współczesne poszukiwania wzorów postępowania oraz refleksja na nurtujące pytanie: jak wychować młode pokolenie? Tym bardziej, że „przykład świętych nas pobudza, a ich bratnia modlitwa nas wspomaga, abyśmy osiągnęli pełnię zbawienia”⁹.

Podsumowanie zaprezentowanych wyników prowadzi do uznania, że w życiu biografowanych wypełniły się słowa św. Pawła: „Różne są dary łaski, lecz ten sam Duch; różne też są rodzaje posługiwania, ale jeden Pan; różne są wreszcie działania, lecz ten sam Bóg, sprawca wszystkiego we wszystkich” (1 Kor 12, 4–6¹⁰).

Poruszane zagadnienia są jedynie namiastką bogactwa życia świętych i błogosławionych. Temat otwiera przestrzeń do badań życia codziennego osób z niepełnosprawnością, wierzących i praktykujących wiarę katolicką współcześnie. Analizowane biografie są spójne z aktualnymi wyzwaniami duszpasterstwa osób z niepełnosprawnością i włączania ich w życie wspólnoty Kościoła (Janocha 2020: 40–47).

⁹ Fragment Prefacji o Świętych, odmawia się w Mszach o Wszystkich Świętych, o Świętych Patronach i Świętych, którzy stanowią tytuł kościoła, w uroczystości i święta Świętych, jeżeli nie mają prefacji własnej. Można ją odmawiać we wspomnienia Świętych.

¹⁰ *Biblia Tysiąclecia* (2003), Pierwszy List do Koryntian.

Bibliografia

- Blachnicki F. (2014), *Oaza Nowego Życia pierwszego stopnia. Podręcznik*, wyd. dziesiąte, Wydawnictwo Światło-Życie.
- Biblia Tysiąclecia (2003), *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, opracował zespół biblistów polskich z inicjatywy benedyktynów Tyńieckich, Pallottinum.
- Błęszyńska K. (1996), *Wybrane determinanty postaw wobec osób niepełnosprawnych intelektualnie* [w:] W. Dykcik (red.), *Społeczeństwo wobec autonomii osób niepełnosprawnych (Od diagnoz do prognoz i do działań)* (s. 99–109), Wydawnictwo ERUDITUS s.c.
- Błogosławiona Małgorzata z Castello (2009.11.07), [w:] *Skarby Kościoła*, <https://malgorzata.skarbykosciola.pl/biografia.html> [dostęp: 2025.06.28].
- Błogosławiony Herman Kaleka (2014.08.31) [w:] *Internetowa Liturgia Godzin*, <https://brewiarz.pl/czytelnia/swieci/09-24e.php3> [dostęp: 2025.06.28].
- Borowska-Beszta B. (2012), *Niepełnosprawność w kontekstach kulturowych i teoretycznych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Cargoni C. (red.) (2018), *Śladami świętych. Żywoty kapucyńskich świętych i błogosławionych*, Wydawnictwo Serafin [w:] kapucyni.pl, <https://kapucyni.pl/sw-leopold-mandic/> [dostęp: 2025.06.28].
- Cross F.L. (2004), *Encyklopedia Kościoła. Tom pierwszy*, Oficyna Wydawnicza „Vocatio”.
- Dajmund D. (2015.02.27), *Anielska misja* [w:] *Apostolstwo Chorych*, <https://www.apchor.pl/2015/02/27/Anielska-misja> [dostęp: 2025.06.28].
- Działoszyński B., Mikusińska A., Rossa A., Uba M. (2009), *Święty na każdy dzień*, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Fros H. SJ, Sowa F. (1982), *Twoje Imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*, wyd. 2, Wydawnictwo WAM.
- Fros H. SJ, Sowa F. (1997), *Księga imion i świętych*. t. 1, A-C, Wydawnictwo WAM.
- Fros H. SJ, Sowa F. (1998), *Księga imion i świętych*. t. 3, H-Ł, Wydawnictwo WAM.
- Fros H. SJ, Sowa F. (2000), *Księga imion i świętych*. t. 4, M-P, Wydawnictwo WAM.
- Gigilewicz E. (red.) (2013), *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Goffman E. (2007), *Piętno. Rozważania o zranionej tożsamości*, wyd. 2 w języku polskim, przekład: A. Dzierżyńska, J. Tokarska-Bakir, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Husserl E. (2009), *Medytacje kartezjańskie: wprowadzenie do fenomenologii*, przeł. A. Wajs, Wydawnictwo IFiS PAN.
- Janocha W. (2020), *Duchowieństwo katolickie w Polsce wobec osób z niepełnosprawnością. Studium socjologiczno-pastoralne*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Konecki K. (2014), *Natura roku kościelnego w konstytucji o świętej liturgii*, *Studia Włocławskie*, 16: 157–169.
- Krakowczyk P. SAC (2020), *Skarby Kościoła 19 Września – św. Józef z Kupertynu*, Produkcja: Fundacja Misericordia, <https://www.youtube.com/watch?v=wHluQ9ZmFSs> [dostęp: 12.04.2025].
- Krakowczyk P. SAC (2021a), *Skarby Kościoła 4 czerwca – bł. Michał Giedroń*, produkcja: Fundacja Misericordia, <https://www.youtube.com/watch?v=7BH1OLyO0Sg> [dostęp: 12.04.2025].

- Krakowczyk P. SAC (2021b), *Skarby Kościoła 4 lutego – św. Joanna de Valois*, produkcja: Fundacja Misericordia, <https://www.youtube.com/watch?v=mcwMvrMrp34> [dostęp: 12.04.2025].
- Krakowczyk P. SAC (2023), *Skarby Kościoła 20 lipca – bł. Alojzy Novarese*, produkcja: Fundacja Misericordia, <https://www.youtube.com/watch?v=srau9QdRILM> [dostęp: 10.05.2025].
- Krakowczyk P. SAC (2024a), *Skarby Kościoła 12 maja – św. Leopold Manić*, produkcja: Fundacja Misericordia, <https://www.youtube.com/watch?v=f-Hjlu-POFc> [dostęp: 12.04.2025].
- Krakowczyk P. SAC (2024b), *Skarby Kościoła 4 stycznia – św. Genowefa Torres Morale*, produkcja: Fundacja Misericordia, <https://www.youtube.com/watch?v=fk8usnRwCFQ> [dostęp: 12.04.2025].
- Krause A. (2009), *Relacje i doświadczenia społeczne osób z niepełnosprawnością – wyjściowe tezy dyskursu* [w:] Cz. Kosakowski, A. Krause, M. Wójcik (red.), *Relacje i doświadczenia społeczne osób z niepełnosprawnością*, t. 8 z serii: *Dyskursy pedagogiki specjalnej* (s. 13–18), Wydawnictwo Naukowe „Akapit”.
- Krause A. (2010). *Współczesne paradygmaty pedagogiki specjalnej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Lalak D. (2010), *Życie jako biografia. Podejście biograficzne w perspektywie pedagogicznej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Małgorzata z Città di Castello – kim jest nowa święta (2021.04.26), [w:] eKAI, <https://www.ekai.pl/malgorzata-z-citta-di-castello-kim-jest-nowa-swieta/> [dostęp: 2025.05.14].
- Misiarz Ł. (2021.09.14), *Róża Czacka. Święci* [w:] *Zyciorysy.info*, <https://zyciorysy.info/roza-czacka/> [dostęp: 2025.06.28].
- o. Piotr OCarm (2021.04.28), *Perła Boga – Św. Małgorzata z Castello* [w:] *Sanktuarium Matki Boskiej Bolesnej w Oborach*, https://www.obory.com.pl/?a=aktualnosc&typ=17&id_item=1309 [dostęp: 2025.06.28].
- Ojciec Prokop Kapucyn (2019), *Żywoty Świętych Pańskich*. część I, wyd. 3, na podstawie wydania z 1882 roku, Wydawnictwo 3DOM.
- Olbrycht K. (2013), *Współczesne obszary pedagogiki chrześcijańskiej*, *Pedagogia Christiana*, 1/31: 121–135.
- Oleniacz M. (2005), *Przeżywanie młodości. Obraz fenomenu w badaniach biograficznych*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Palak Z. (2000), *Idea integracji w pedagogice specjalnej (historia – współczesność – rokowania)* [w:] A. Rakowska, J. Baran (red.), *Dylematy pedagogiki specjalnej* (s. 56–60), Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Pawluczuk W. (1990), *Wiara a życie codzienne*, Miniatura.
- Pilch T., Bauman T. (2001), *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Rogowski C. (red.) (2007), *Leksykon pedagogiki religii*, Verbinum Wydawnictwo Księży Werbistów.
- Skrzyniarz R. (2018), *Dokumenty źródłem analiz i badań biograficznych w pedagogice*, *Biografistyka Pedagogiczna*, Rok 3, 1: 275–291.
- Szczesiul A. (2022). *Świat życia codziennego młodzieży z niepełnosprawnością ruchową. Narracje uczniów liceum ogólnokształcącego z oddziałami integracyjnymi*, Wydawnictwo Naukowe AKAPIT.
- Sztompka P. (2008), *Życie codzienne – temat najnowszej socjologii* [w:] P. Sztompka, M. Bogunia-Borowska (red.), *Socjologia codzienności* (s. 15–52), Wydawnictwo Znak.

- Św. Małgorzata z Città di Castello († 1320) (2025.04.13), [w:] *Świeccy.dominikanie.pl*, <https://swieccy.dominikanie.pl/2025/04/13/sw-malgorzata-z-citta-di-castello-%E2%80%A0-1320/> [dostęp: 2025.06.28].
- Święta Genowefa Torres Morales, *dziewica* (2023.12.31), [w:] *Internetowa Liturgia Godzin*, <https://brewiarz.pl/czytelnia/swieci/01-04d.php3> [dostęp: 2025.06.28].
- Święta Małgorzata z Città di Castello – oczami Boga (2021), *Reżyseria Cristiana Video*, produkcja Włochy, <https://www.facebook.com/JezuUfamTobie7777/videos/%C5%9Bwi%C4%99ta-ma%C5%82gorzata-z-citta-di-castello-oczami-boga/1191698505096435/> [dostęp: 2025.04.12].
- Święty Brat Albert Chmielowski, *zakonnik* (2024.06.02), [w:] *Internetowa Liturgia Godzin*, <https://www.brewiarz.pl/czytelnia/swieci/06-17a.php3> [dostęp: 2025.06.28].
- Zakrzewska-Manterys E. (2010), *Upośledzeni umysłowo. Poza granicami społeczeństwa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Zaleski W. SDB (2002), *Święci na każdy dzień*, Wydawnictwo Salezjańskie.
- Zawiślak A. (2011), *Jakość życia osób dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną*, Difin SA.